

ЎЗМУ ХАБАРЛАРИ

ВЕСТНИК НУУз

АСТА NUUz

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ
УНИВЕРСИТЕТИ ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ

**ЖУРНАЛ
1997
ЙИЛДАН
ЧИҚА
БОШЛАГАН**

**2022
1/6**

**Ижтимоий-
гуманитар
фанлар
туркуми**

Бош муҳаррир:

И.У.МАЖИДОВ – т.ф.д., профессор.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Р.Х.ШИРИНОВА – ф.ф.д., профессор

Тахрир хайъати:

Сағдуллаев А.С. – т.ф.д., проф.

Аширов А.А. – т.ф.д., проф.

Балиева Р. – т.ф.д., проф.

Маликов А.М. – т.ф.д., проф.

Юсупова Д.Ю. – т.ф.д., проф.

Муртазаева Р.Х. – т.ф.д., проф.

Мўминов А.Г. – с.ф.д., проф.

Ганиева М.Х. – соц.ф.д., проф.

Мадаева Ш.О. – ф.ф.д., проф.

Тўйчиев Б.Т. – ф.ф.д., проф.

Мухаммедова Д.Г. – псих.ф.д.

Тўхтаев Х.П. – ф.ф.н., доц.

Болтабоев Х. – фил.ф.д., проф.

Раҳмонов Н.А. – фил.ф.д., проф.

Жабборов Н.А. – фил.ф.д., проф.

Сиддикова И.А. – фил.ф.д., проф.

Ширинова Р.Х. – фил.ф.д., проф.

Садуллаева Н.А. – фил.ф.д., доц.

Арустамян Я.Ю. – фил.ф.д., доц.

Пардаев З.А. – фил.ф.д., PhD.

Масъул котиб: **З. МАЖИД**

ТОШКЕНТ – 2022

МУНДАРИЖА

Тарих

Abdullohirov R. Migratsion jarayonlarga oid qarashlar va yondashuvlarga doir ayrim mulohazalar	4
Абдуллаев Г. Description of the socio-economical reforms carried out in turkistan assr in the periodical literatures	7
Алманов К. XIX аср охири – XX аср бошларида Самарканд вилояти Жizzах уездининг демографик манзараси ..	11
Боймирзаев С. Ўзбекистон тарихи давлат музейида археология фондининг шаклланиши жараёнлари (1876-1943 йиллар)	15
Кобулов Э. Бухоро амирлиги маъмурий-бошқарув тизимида унвон ва мансаблар	19
Маматов Ш., Алманов К. Жizzах воҳаси аҳолисининг XIX аср охири – XX аср бошларида этник таркибига доир ёзма манбалар	23
Топилдиев О. Ўзбекистон республикасида ёшлар билан ишлашнинг янгича тизими	27
Хатамова Р. Ўзбекистоннинг биринчи ирригатори – Максудхўжаев Сайфиддин	30

Фалсафа. Педагогика. Психология. Методика. Социология. Сиёсий фанлар

Абдирахмонов А. Бакалавр математикларнинг касбий тайёргарликларини шакллантиришнинг методологик асослари	33
Абдуллаева М. Ярим ўтказгич материаллардан ишлаб чиқарилган микропроцессорли релеларни ўқитишнинг янги усуллари	37
Abulov M. Mulohaza va predikat tushunchalari haqida	40
Авилова Х. Ўқитиш кўникмасини ривожлантиришда аслиятдаги материалларнинг аҳамияти	44
Aliyev I., Razaqova M. Kurash bilan shug'ullanuvchi sportchilarda ko'p yillik tayyorgarlik bosqichlarini rejalashtirish uslublari	48
Алимов С. Ўзбекистонда миграция феноменининг этносферага таъсири муаммолари	51
Алимова Н. Замонавий ўзбек санъатида аёл тинчлигининг инъикоси ва унинг эстетик хусусиятлари	54
Алтайров Т. Технократик назариялар ва уларнинг моҳияти	58
Axmedova M. Biologiyani o'qitishda o'quvchilarda masala va mashq yechish ko'nikmalarini tarkib toptirish yo'llari	61
Axmedova M. Modul tizimida mustaqil o'qitishning filologik ta'lim imkoniyati	63
Ahadov M., Mardonova Z. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida kimyo fanidan laboratoriya ishlari takomillashtirishning pedagogik asoslari	67
Азамхонов Б., Бурхонова М., Нематова С. Талабаларга дастурлаш асосларини ўқитишда “case study” методини қўллаш	71
Бакиев З., Накибуллаева Ш. Спорт курашида мусобака ва машгулот фаолиятини бошқариш асослари	74
Бозорова И. Формирование структурно-функциональной модели электронно-образовательных ресурсов	78
Бурханов Х. Рақамли жамиятда интернетнинг жамоатчилик фикрига таъсири	82
Jamolova S., Usmonova D. Kompleks o'zgaruvchilarning chiziqli ishlab chiqarish funktsiyalari	86
Жўраева Д. Бошланғич синф ўқувчиларида мумтоз адабиётни ўқитиш методлари хусусида	88
Захидов Ш., Туратоева С. Олий таълим соҳасида таълим сифатини оширишнинг математик-статистик усуллари	91
Ибрагимов Б. Анализ содержания курсов повышения квалификации специалистов по спортивной борьбе	95
Ибрагимова Н. Философия женской правды	99
Каримова Н., Элмуродова М. Аҳолини спортга жалб қилиш усуллари	103
Кодиров М., Вохидов Э., Сатторов А. Физика таълими соҳасидаги ислохотларнинг натижадорлиги тўғрисида	106
Кушанова М. Психологические факторы подростковой агрессивности в семье	110
Qahramonova X. Imitatsiyalar taqsimotiga asoslangan axborotlarni modelashtirish	114
Мадаминова Д. Миграция муаммосини ҳал этиш борасидаги давлат сиёсати хусусиятлари: Ўзбекистон тажрибаси	117
Мадатов Р. Ривожланиш биологиясини кластер ёндашув асосида ўқитишнинг ўзига хос жиҳатлари	121
Маматқулова Г. Ўзбекистонда ижтимоий химия тизимининг яратилиши	124
Миркомиллов А. Инновационные методы преподавания права	128
Муродов К., Каримов У. Тренажерлар ва машқлардан фойдаланиш асосида эркин курашчиларнинг куч чидамчилигини ривожлантириш технологияси	131
Мухаммадиев Х. Международное право об образовании	135
Набиева Н. Проблемы идеологии в международных отношениях	138
Нортожиев А. Техника олий таълим муассасаларида физикадан амалий машгулотларни лойиҳалаш методи орқали ўтказиш усули	141
Орлова Т. Применение ситуационных задач и задач на соответствие на занятиях по курсу астрономии для студентов педагогических вузов	144
Пулатов Л., Солиев Ф. Совершенствование технико-тактической подготовки таэквондистов на основе анализа соревновательной деятельности	147
Ражабов Х. Ахборот маконида миллий манфаатларни химия қилишнинг жаҳон тажрибаси	150
Раззакова Н. Жамиятни модернизация қилиш шароитида оилавий муносабатларнинг ўзгариш динамикаси	154
Рахматов Э. Алоуддин Агтор Ҳазрат Баҳоуддиннинг айрим маънавий сифатлари ҳақида (“Рисолаи Кудсия” асаридаги нақллар мисолида)	159

Рузметов Р., Каримберганов Ф. Методика восстановления организма молодых футболистов в период подготовки.....	162
Сайдалиев И. Бўлажак муҳандисларни тайёрлашда саноат корхоналарининг ўрни	166
Sodiqov A., Bazarboev J., Sodiqova S. O'yin ampluasi bo'lgan vaterpolchilarning umumiy jismoniy tayyorgarligini aniqlash va takomillashtirish.....	170
Sultonov R. Barkamol shaxsni tarbiyalashda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni jismoniy tarbiyalashning ahamiyati	173
Taniberdiev A. O'quv jarayonida korporativ tarmoq texnologiyalariga asoslangan axborot-metodik ta'minotdan foydalanish.....	176
Toshkuvatova R. The culture of family life in the philosophical views of Abu Ali ibn Sina.....	180
Toshtemirov D. Raqamli texnologiyalar asosida elektron ta'lim resurslari yaratish	183
Turanova I. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini Pirls xalqaro baholash tadqiqotlariga tayyorlash.....	187
Турғунпўлатов Д. Она тили ва адабиёт дарсларини интерфаол методлар орқали ташкил этиш самарадорлиги ..	190
Ўлмасхўжаев З. Ижтимоий тармоқларнинг шахс сиёсий дунёкараши шаклланишига таъсири.....	193
Umarova I. Axborot xurujiga immunitetni shakllantirishga psixologik yondoshuvlar.....	197
Умурзаков У. Жамият барқарорлигини таъминлашда миллий ўзликни англаш ва унинг мафкуравий омиллари	201
Уразымбетов А. Формирование национальной идентичности студентов в обществе	205
Хатамова А. Имконияти чекланганларнинг иктисодий, ижтимоий ҳуқуқларини амалга ошириш ва ҳимоя қилишнинг миллий модели.....	208
Хидиров М. Эзотеризм ва экзотеризмнинг умумий алоқадорлиги ва фарқи	212
Холбоева Н. Астрономия дарсларида фан янгиланган ва компьютер дастурларидан фойдаланишнинг аҳамияти	215
Хўжаев Д. Алишер Навоий бадий-фалсафий асарларида адолат тушунчаси тавсифи ва унинг ўзига хос мезонлари	218
Hazratqulov M., Sayfiddinova J. Kichik yoshdagi o'quvchilariga insho yozdirish orqali fikr bildirishga o'rgatish usullari	222
Хамзаев Б. Ёшлар маънавияти ва ҳулқ-атвори ўзгаришида рақобатнинг ўрни	225
Шаропова З. Қишлоқ хўжалиги олий ўқув юрларида педагогика фанини ўқитиш самарадорлиги профессор-ўқитувчининг индивидуал маҳоратига боғлиқлиги.....	228

Филология

Авазов Н. Бехбудийнинг “Туркистон маданият мухторият лойиҳаси”да миллатнинг маънавий истилохлари талқини	231
Алаутдинова К. Логистика соҳасига оид аббревиатураларнинг ўзига хос жиҳатлари	234
Зулпукаров Қ., Тавалдиева Г. О соотношении морфем и их алломорфов в родственных языках	237
Қурбонов О. Ўзбек медиа маконида телеконтентларга тифлошарҳ.....	241
Magurova A. Lexical means of creating an image a character in fiction	244
Рахимова Г. Символика цветообозначений во французском, русском и узбекском языках	247
Rahmonova X. Xurshid Do'stmuhammadning badiiy obraz yaratish mahorati	251
Ruzibaeva N. The study of pragmatics as a linguistic science: problems of definition and classification.....	254
Ro'ziboyeva P. Abdulhamid Cho'lpon hikoyalarida ayollar obrazi talqini	257
Turmanov S. Experiences on local self-government bodies in countries around the world	260
Умурзаков Р. Бола образи назарий муаммо сифатида	264
Ҳамраев Н. Телевидение – таълим-тарбия омил сифатида	267
Egamberdiyeva M. Main components of speech etiquette in intercultural communication.....	270
Eshonqulov H., Hamidov A. Alisher Navoiy g'azaliyotida muallif tahriri: shakl va mazmun mukammallashuvi.....	273
Юлдашева О. Категория «образ» в литературоведении и искусстве	277

UDK: 821.512.133-31

Xurshida RAHMONOVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: xurshida.xalilovna@gmail.com

Fil.f.d. U.Rasulova taqrizi asosida

KHURSHID DOSTMUHAMMAD'S PROFICIENCY TO CREATE AN ARTISTIC IMAGE

Аннотация

One of the most important issues in literary criticism has always been to understand and explain the art of prose and the essence of its images. The article examines the scientific and theoretical views of Uzbek literary scholars on the art of prose, in particular, on the issues of image and imagery, and analyzes the stories and narratives of the writer Khurshid Dostmuhammad. The nature of the images in the author's works, the essence of individual metaphors, the writer's unique style of deepening the psyche of the protagonist were studied. The illumination of meaning through symbols in the author's works is also analyzed on the basis of examples.

Key words: Nature of images, traditional and individual metaphors, symbols, artistic generalizations, image of contemporary man and historical figure, national and universal values, historical environment, psychological image

МАСТЕРСТВО СОЗДАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ОБРАЗОВ ХУРШИДА ДУСТМУХАММАДА

Аннотация

Понимание и объяснение искусства прозы и сущности ее образов всегда было важной задачей литературоведения. В статье рассматриваются научно-теоретические взгляды узбекских литературоведов на искусство прозы, в частности, на вопросы образа и образности, анализируются рассказы и повести писателя Хуршида Достмухаммада. Изучены характер образов в произведениях автора, сущность отдельных метафор, неповторимый писательский стиль углубления психики главного героя. Освещение смысла через символы в произведениях автора также анализируется на основе примеров.

Ключевые слова: Характер образов, традиционные и индивидуальные метафоры, символы, художественные обобщения, образ современного человека и исторического деятеля, национальные и общечеловеческие ценности, историческая среда, психологический образ.

XURSHID DOSTMUHAMMADNING BADIY OBRAZ YARATISH MAHORATI

Аннотация

Adabiyotshunoslikda nasriy asarlar badiyatini, undagi obrazlar mohiyatini anglab yetish, tushuntirish hamisha muhim masalalardan biri bo'lib kelgan. Maqolada o'zbek adabiyotshunos olimlarining nasriy asarlar badiyatiga, xususan, obraz va tasvir masalalariga doir ilmiy-nazariy qarashlari o'rganilib, adib Xurshid Dostmuhammad hikoya va qissalari misolida tahlil qilindi. Adib asarlaridagi obrazlar tabiati, individual metaforalarning mohiyati, qahramon ruhiyatini chuqur yoritib berishdagi adibning o'ziga xos uslubi tadqiq etildi. Shuningdek, adib asarlaridagi ramzlar orqali ma'no-mohiyatning yoritilishi misollar asosida tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Obrazlar tabiati, an'anaviy va individual metaforalar, ramzlar, badiiy umumlashma, zamondosh inson hamda tarixiy shaxs obrazi, milliy va umumbashariy qadriyatlar, tarixiy muhit, psixologik tasvir.

Kirish. O'zbek adabiyotshunosligida badiyatga doir nazariy qaydlar uzoq tarixga borib tutashadi. Badiiy-estetik tafakkurning taraqqiyot tamoyillari hozirgi adabiy jarayonning tarkibiy va ajralmas bir bo'lagi sifatida o'rganilmoqda. Badiiy tafakkur hamisha o'zgarib, yangilanib turadi. Negaki, badiiy tafakkur – muayyan bir davrdagi milliy adabiyot holatini, muayyan manzarasini, yangiliklari, kamchiliklarini o'z ichiga oladi. Bu – uning tabiatidagi ustuvor xususiyat. Biror badiiy asarning tasvir nozikligini, badiiy o'ziga xosligini, obrazlar tizimini to'g'ri tushunmoq, tili go'zalligini his etmoq uchun shu asar yaratilgan davr badiiy tafakkuriga xos xususiyatlarni bilish kerak. Chunki chinakam badiiy hodisa davr ruhini ifodalash bilan bir qatorda o'zi yaratilgan vaqtdan uzoqroq yashaydi va zamonga nisbatan turg'unroq bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyo adabiyotshunosligida nasriy asarlar badiiyati muammolariga o'ziga xos adabiy-estetik hodisa sifatida yondashish, ijodkor badiiy mahoratini ochib berish, yozuvchi qissa va hikoyalardagi obraz hamda uning ma'naviy-ruhiy olami mohiyatini teran anglab yetish, qahramon ruhiyatini kengroq tasvirlash usulini, yozuvchi g'oyasini anglab yetish muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotshunoslikda badiiy obraz yaratish masalasi muayyan darajada o'rganilgan. Jumladan, Arastu, V.F.Gegels, V.G.Belinskiy, A.A.Potebnya, M.Baxtin, Yu.Borev, V.Xalizev, A.B.Esin, L.I.Timofeyev, N.D.Tamarchenko[1] kabi olimlarning ilmiy maqola va tadqiqotlarida masalaning nazariy jihati yoritilgan. O'zbek adabiyotshunosligida ham I.Sulton, M.Qo'shjonov, B.Sarimsoqov, T.Boboyev, E.Xudoyberdiyev, U.Normatov, A.Rasulov, Q.Yo'ldoshev, S.Meliyev, A.Ulug'ov, D.Quronov, B.Karimov, U.Jo'raqulov[2] va boshqa adabiyotshunoslarning monografiya, ilmiy adabiyotlarida hikoya va qissalar badiiyati, xususan, badiiy obraz, tasvir vositalariga doir ilmiy-nazariy qarashlar o'z ifodasini topgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Adabiyotshunoslikda nasriy asarlar poetikasi, badiiy obrazga doir nazariy qarashlar o'rganilib, Xurshid Dostmuhammad hikoya va qissalari asosida tarixiy va badiiy obrazlar tabiati, badiiy matndagi tasvir usullarining o'ziga xosligi ochib berilgan. Istiqlol davri adabiyotida janrlar takomilidagi o'zgarishlar, poetik tasvirning o'ziga xosligi Xurshid Dostmuhammad asarlari, undagi obrazlar tabiati, milliy va umumbashariy qadriyatlarining uyg'unlikda ifodalanishi, tarixiy shaxs obrazi va zamondosh

UDK: 821.512.133-31

Xurshida RAHMONOVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: xurshida.xalilovna@gmail.com

Fil.f.d. U.Rasulova taqrizi asosida

KHURSHID DOSTMUHAMMAD'S PROFICIENCY TO CREATE AN ARTISTIC IMAGE

Аннотация

One of the most important issues in literary criticism has always been to understand and explain the art of prose and the essence of its images. The article examines the scientific and theoretical views of Uzbek literary scholars on the art of prose, in particular, on the issues of image and imagery, and analyzes the stories and narratives of the writer Khurshid Dostmuhammad. The nature of the images in the author's works, the essence of individual metaphors, the writer's unique style of deepening the psyche of the protagonist were studied. The illumination of meaning through symbols in the author's works is also analyzed on the basis of examples.

Key words: Nature of images, traditional and individual metaphors, symbols, artistic generalizations, image of contemporary man and historical figure, national and universal values, historical environment, psychological image

МАСТЕРСТВО СОЗДАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ОБРАЗОВ ХУРШИДА ДУСТМУХАММАДА

Аннотация

Понимание и объяснение искусства прозы и сущности ее образов всегда было важной задачей литературоведения. В статье рассматриваются научно-теоретические взгляды узбекских литературоведов на искусство прозы, в частности, на вопросы образа и образности, анализируются рассказы и повести писателя Хуршида Достмухаммада. Изучены характер образов в произведениях автора, сущность отдельных метафор, неповторимый писательский стиль углубления психики главного героя. Освещение смысла через символы в произведениях автора также анализируется на основе примеров.

Ключевые слова: Характер образов, традиционные и индивидуальные метафоры, символы, художественные обобщения, образ современного человека и исторического деятеля, национальные и общечеловеческие ценности, историческая среда, психологический образ.

XURSHID DOSTMUHAMMADNING BADIY OBRAZ YARATISH MAHORATI

Аннотация

Adabiyotshunoslikda nasriy asarlar badiyatini, undagi obrazlar mohiyatini anglab yetish, tushuntirish hamisha muhim masalalardan biri bo'lib kelgan. Maqolada o'zbek adabiyotshunos olimlarining nasriy asarlar badiyatiga, xususan, obraz va tasvir masalalariga doir ilmiy-nazariy qarashlari o'rganilib, adib Xurshid Dostmuhammad hikoya va qissalari misolida tahlil qilindi. Adib asarlaridagi obrazlar tabiati, individual metaforalarning mohiyati, qahramon ruhiyatini chuqur yoritib berishdagi adibning o'ziga xos uslubi tadqiq etildi. Shuningdek, adib asarlaridagi ramzlar orqali ma'no-mohiyatning yoritilishi misollar asosida tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Obrazlar tabiati, an'anaviy va individual metaforalar, ramzlar, badiiy umumlashma, zamondosh inson hamda tarixiy shaxs obrazi, milliy va umumbashariy qadriyatlar, tarixiy muhit, psixologik tasvir.

Kirish. O'zbek adabiyotshunosligida badiyatga doir nazariy qaydlar uzoq tarixga borib tutashadi. Badiiy-estetik tafakkurning taraqqiyot tamoyillari hozirgi adabiy jarayonning tarkibiy va ajralmas bir bo'lagi sifatida o'rganilmoqda. Badiiy tafakkur hamisha o'zgarib, yangilanib turadi. Negaki, badiiy tafakkur – muayyan bir davrdagi milliy adabiyot holatini, muayyan manzarasini, yangiliklari, kamchiliklarini o'z ichiga oladi. Bu – uning tabiatidagi ustuvor xususiyat. Biror badiiy asarning tasvir nozikligini, badiiy o'ziga xosligini, obrazlar tizimini to'g'ri tushunmoq, tili go'zalligini his etmoq uchun shu asar yaratilgan davr badiiy tafakkuriga xos xususiyatlarni bilish kerak. Chunki chinakam badiiy hodisa davr ruhini ifodalash bilan bir qatorda o'zi yaratilgan vaqtdan uzoqroq yashaydi va zamonga nisbatan turg'unroq bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyo adabiyotshunosligida nasriy asarlar badiiyati muammolariga o'ziga xos adabiy-estetik hodisa sifatida yondashish, ijodkor badiiy mahoratini ochib berish, yozuvchi qissa va hikoyalardagi obraz hamda uning ma'naviy-ruhiy olami mohiyatini teran anglab yetish, qahramon ruhiyatini kengroq tasvirlash usulini, yozuvchi g'oyasini anglab yetish muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotshunoslikda badiiy obraz yaratish masalasi muayyan darajada o'rganilgan. Jumladan, Arastu, V.F.Gegels, V.G.Belinskiy, A.A.Potebnya, M.Baxtin, Yu.Borev, V.Xalizev, A.B.Esin, L.I.Timofeyev, N.D.Tamarchenko[1] kabi olimlarning ilmiy maqola va tadqiqotlarida masalaning nazariy jihati yoritilgan. O'zbek adabiyotshunosligida ham I.Sulton, M.Qo'shjonov, B.Sarimsoqov, T.Boboyev, E.Xudoyberdiyev, U.Normatov, A.Rasulov, Q.Yo'ldoshev, S.Meliyev, A.Ulug'ov, D.Quronov, B.Karimov, U.Jo'raqulov[2] va boshqa adabiyotshunoslarning monografiya, ilmiy adabiyotlarida hikoya va qissalar badiiyati, xususan, badiiy obraz, tasvir vositalariga doir ilmiy-nazariy qarashlar o'z ifodasini topgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Adabiyotshunoslikda nasriy asarlar poetikasi, badiiy obrazga doir nazariy qarashlar o'rganilib, Xurshid Dostmuhammad hikoya va qissalari asosida tarixiy va badiiy obrazlar tabiati, badiiy matndagi tasvir usullarining o'ziga xosligi ochib berilgan. Istiqbol davri adabiyotida janrlar takomilidagi o'zgarishlar, poetik tasvirning o'ziga xosligi Xurshid Dostmuhammad asarlari, undagi obrazlar tabiati, milliy va umumbashariy qadriyatlarining uyg'unlikda ifodalanishi, tarixiy shaxs obrazi va zamondosh

UDK: 821.512.133-31

Xurshida RAHMONOVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: xurshida.xalilovna@gmail.com

Fil.f.d. U.Rasulova taqrizi asosida

KHURSHID DOSTMUHAMMAD'S PROFICIENCY TO CREATE AN ARTISTIC IMAGE

Аннотация

One of the most important issues in literary criticism has always been to understand and explain the art of prose and the essence of its images. The article examines the scientific and theoretical views of Uzbek literary scholars on the art of prose, in particular, on the issues of image and imagery, and analyzes the stories and narratives of the writer Khurshid Dostmuhammad. The nature of the images in the author's works, the essence of individual metaphors, the writer's unique style of deepening the psyche of the protagonist were studied. The illumination of meaning through symbols in the author's works is also analyzed on the basis of examples.

Key words: Nature of images, traditional and individual metaphors, symbols, artistic generalizations, image of contemporary man and historical figure, national and universal values, historical environment, psychological image

МАСТЕРСТВО СОЗДАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ОБРАЗОВ ХУРШИДА ДУСТМУХАММАДА

Аннотация

Понимание и объяснение искусства прозы и сущности ее образов всегда было важной задачей литературоведения. В статье рассматриваются научно-теоретические взгляды узбекских литературоведов на искусство прозы, в частности, на вопросы образа и образности, анализируются рассказы и повести писателя Хуршида Достмухаммада. Изучены характер образов в произведениях автора, сущность отдельных метафор, неповторимый писательский стиль углубления психики главного героя. Освещение смысла через символы в произведениях автора также анализируется на основе примеров.

Ключевые слова: Характер образов, традиционные и индивидуальные метафоры, символы, художественные обобщения, образ современного человека и исторического деятеля, национальные и общечеловеческие ценности, историческая среда, психологический образ.

XURSHID DOSTMUHAMMADNING BADIY OBRAZ YARATISH MAHORATI

Аннотация

Adabiyotshunoslikda nasriy asarlar badiyatini, undagi obrazlar mohiyatini anglab yetish, tushuntirish hamisha muhim masalalardan biri bo'lib kelgan. Maqolada o'zbek adabiyotshunos olimlarining nasriy asarlar badiyatiga, xususan, obraz va tasvir masalalariga doir ilmiy-nazariy qarashlari o'rganilib, adib Xurshid Dostmuhammad hikoya va qissalari misolida tahlil qilindi. Adib asarlaridagi obrazlar tabiati, individual metaforalarning mohiyati, qahramon ruhiyatini chuqur yoritib berishdagi adibning o'ziga xos uslubi tadqiq etildi. Shuningdek, adib asarlaridagi ramzlar orqali ma'no-mohiyatning yoritilishi misollar asosida tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Obrazlar tabiati, an'anaviy va individual metaforalar, ramzlar, badiiy umumlashma, zamondosh inson hamda tarixiy shaxs obrazi, milliy va umumbashariy qadriyatlar, tarixiy muhit, psixologik tasvir.

Kirish. O'zbek adabiyotshunosligida badiyatga doir nazariy qaydlar uzoq tarixga borib tutashadi. Badiiy-estetik tafakkurning taraqqiyot tamoyillari hozirgi adabiy jarayonning tarkibiy va ajralmas bir bo'lagi sifatida o'rganilmoqda. Badiiy tafakkur hamisha o'zgarib, yangilanib turadi. Negaki, badiiy tafakkur – muayyan bir davrdagi milliy adabiyot holatini, muayyan manzarasini, yangiliklari, kamchiliklarini o'z ichiga oladi. Bu – uning tabiatidagi ustuvor xususiyat. Biror badiiy asarning tasvir nozikligini, badiiy o'ziga xosligini, obrazlar tizimini to'g'ri tushunmoq, tili go'zalligini his etmoq uchun shu asar yaratilgan davr badiiy tafakkuriga xos xususiyatlarni bilish kerak. Chunki chinakam badiiy hodisa davr ruhini ifodalash bilan bir qatorda o'zi yaratilgan vaqtdan uzoqroq yashaydi va zamonga nisbatan turg'unroq bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyo adabiyotshunosligida nasriy asarlar badiiyati muammolariga o'ziga xos adabiy-estetik hodisa sifatida yondashish, ijodkor badiiy mahoratini ochib berish, yozuvchi qissa va hikoyalardagi obraz hamda uning ma'naviy-ruhiy olami mohiyatini teran anglab yetish, qahramon ruhiyatini kengroq tasvirlash usulini, yozuvchi g'oyasini anglab yetish muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotshunoslikda badiiy obraz yaratish masalasi muayyan darajada o'rganilgan. Jumladan, Arastu, V.F.Gegels, V.G.Belinskiy, A.A.Potebnya, M.Baxtin, Yu.Borev, V.Xalizev, A.B.Esin, L.I.Timofeyev, N.D.Tamarchenko[1] kabi olimlarning ilmiy maqola va tadqiqotlarida masalaning nazariy jihati yoritilgan. O'zbek adabiyotshunosligida ham I.Sulton, M.Qo'shjonov, B.Sarimsoqov, T.Boboyev, E.Xudoyberdiyev, U.Normatov, A.Rasulov, Q.Yo'ldoshev, S.Meliyev, A.Ulug'ov, D.Quronov, B.Karimov, U.Jo'raqulov[2] va boshqa adabiyotshunoslarning monografiya, ilmiy adabiyotlarida hikoya va qissalar badiiyati, xususan, badiiy obraz, tasvir vositalariga doir ilmiy-nazariy qarashlar o'z ifodasini topgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Adabiyotshunoslikda nasriy asarlar poetikasi, badiiy obrazga doir nazariy qarashlar o'rganilib, Xurshid Dostmuhammad hikoya va qissalari asosida tarixiy va badiiy obrazlar tabiati, badiiy matndagi tasvir usullarining o'ziga xosligi ochib berilgan. Istiqbol davri adabiyotida janrlar takomilidagi o'zgarishlar, poetik tasvirning o'ziga xosligi Xurshid Dostmuhammad asarlari, undagi obrazlar tabiati, milliy va umumbashariy qadriyatlarining uyg'unlikda ifodalanishi, tarixiy shaxs obrazi va zamondosh

inson qiyofasining badiiy asarda ifodasi, ramzlar zamiriga singdirilgan ma'no qatlamlari, psixologik tasvir vositalarining badiiy matnda aks etishi hamda yozuvchi uslubining o'zbek adabiyoti rivojidagi munosib o'rni va ahamiyatini ushbu maqolada yoritib berishga harakat qildik. Adib hikoyalari tahlil qilishda undagi g'oyani yoritishda germenevtik, psixologik, tasniflash kabi usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Ma'lumki, san'at va adabiyotda hayot obrazlar vositasida aks ettirilgan ekan, badiiy adabiyot obrazli fikrlash natijasida dunyoga keladi. Adabiyotshunos B.Sarimsoqov obrazga shunday ta'rif beradi: "San'atda voqelik ijodkoming estetik qarashlari, prinsiplari va ideali orqali ijodiy idrokidan o'tganligi, binobarin, o'zgartirilganligi sababli unga nisbatan "badiiy" aniqlovchisini qo'shib ishlatamiz. Bevosita mana shu xususiyati tufayli san'at asari, ulardagi badiiy obrazlar inson his-tuyg'ularini tarbiyalaydi, uning aql-idrokini takomillashtiradi. Demak, san'atdagi obraz va obrazlilikning asosini ijodkoming voqelikni hissiy-aqliy idrok etishi, qayta ijodiy g'aydalanirishi tashkil etadi"[3]. Insondagi muayyan his-tuyg'uni, holat va harakatni, o'y va kechinmani o'zgalar qalbiga, shuoriga ta'sir etadigan darajada ifodalashda so'zning o'rni beqiyosdir. So'zlardan qay darajada foydalanib badiiy obraz yaratish yozuvchining mahoratiga bog'liq.

"Badiiy obraz borliqning (undagi narsa, hodisa va h.k) badiiy asardagi aksi... Badiiy obrazning xususiyatlari haqida so'z ketganda, birinchi galda, uning individuallashtirilgan umumlashma sifatida namoyon bo'lishi xususida to'xtalish zarur. Ma'lumki, voqelikdagi har bir narsa-hodisada turga xos umumiy xususiyatlar bilan birga uning o'zigagina xos xususiyatlar mujassamdir"[4]. – deb yozadi taniqli adabiyotshunos D.Quronov. Badiiy asarda ifodalangan badiiy obraz umumlashma natijasiga bo'lmay, ayni chog'da, konkretlashtirish, individuallashtirish mahsuli hamdir. "Shu ma'noda konkretlik – badiiy obrazning spetsifik xususiyatlaridan biri sanaladi"[5]. Chunki yozuvchi badiiy obrazda individual xususiyatlarni namoyon qilishi orqali uni konkretlashtiradi, obrazga jonlilik, haqqoniylik, tabiiylik baxsh etadi. O'quvchi hissiyotiga ta'sir qiladi, uni ishonitiradi. Adibning "Shabada" hikoyasidagi Komron obrazi o'zida katta badiiy umumlashmani tashiydi, ya'ni globallashtayotgan zamonda ma'naviy inqirozga uchrayotgan zamondosh inson qiyofasini g'aydalanitiradi va shu bilan birga o'quvchi ko'z o'ngida alohida bir shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Yozuvchi umumlashmaga individual xususiyatlarni bo'rttirish orqali erishadi. Masalan, muallif Komron nutqida: "ar-r... arsh dedimi – Komron ichida kulib qo'ydi – koinotning chang to'zoni chiqib ketarmishmi-yey! Buyog'idan uyog'i yaqinlashib to'shakka qadalib yotgan... boboy-momoylar o'ylab topgan safsatalar..."[6]. "Dunyo juda keng, odamlar ham, orzu-havaslar ham xilma-xil. Siz jon kuydirib aytayotgan nasihatlarigizni hozir dunyoning hech yerida ota-onalar farzandlariga aytishmaydi"[7]. "onam bilan qoni bir odamda, ikki dunyoda ham tushunmaydi"[8] kabi gaplari, fikrlari orqali individual belgilarni ifodalaydi. Ayni shu o'ziga xos belgilarning ifodalanishi hisobiga obraz badiiy umumlashmalikka erishgan. Hikoyada adib butun dunyo jamiyatidagi illatlarni, globallashtiruvning inson ongu tafakkuriga ta'siri, oiladek muqaddas ne'matlarga befarqlik, e'tiqodsizlik, ma'naviy qashshoqlik natijasida kelib chiqadigan oqibatlar haqida qayg'uradi.

Adib nasrining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri bu tasvirda voqealarning, obrazlarning ma'lum bir tomonini sir saqlashdir. Obrazlarning turfa olami, qahramon psixologiyasida ro'y berayotgan ma'lum o'zgarishlar voqealar rivoji davomida retrospektiv syujet asosida kitobxonga yetkazib beriladi. "Beozor qushning faryodi", "Shabada", "Jodi" hikoyalari va "Katta ko'cha", "Kuza..." qissalari ana shunday syujet asosiga qurilgan asarlar sanaladi.

Obraz mohiyatiga ko'ra harakatdagi voqelikdan iborat. Real borliqdagi, inson xarakteri, ruhiyatidagi turli-tuman o'zgarishlar va kechinmalarni ijodkor o'z ongi, dunyoqarashi, estetik ideali, g'oyaviy maqsadi orqali sintez qilish oqibatida badiiy obraz shakllanadi. Shu sababli ijodkor yaratgan har bir yangi obraz yangi bir kashfiyotdir. Bunday obrazlar inson ma'naviy dunyosini boyitadi, tafakkur doirasini kengaytiradi, ruhiyatini kirlardan tozalaydi. Bunday obrazni yaratish uchun, birinchidan, voqelik materialida ob'ektiv asos, soddaroq qilib aytganda, xamirturish kerak. Ikkinchidan, tanlangan hayotiy materialni qanday tasvirlash yoki ifodalash ijodkoming xohish va maqsadi, iqtidori va mahoratiga bog'liq holda kechadi.

Badiiy obraz tabiatining muhim jihatlaridan biri uning metaforikligidir. Adabiyotshunos B.Sarimsoqov bu haqida shunday yozadi: "Badiiy ko'chmalar ichida metafora (istora) juda katta o'rinni egallaydi... So'zning istoraviy ko'chimga asoslangan badiiy tasvir va ifodasi o'ta darajada favqulodddalik kasb etadi. Natijada, vujudga kelgan obrazning ta'sirchanligi yuksak bo'ladi"[9]. Yana bir taniqli adabiyotshunos D.Quronov esa: "metaforiklik" deganda badiiy obrazning bir narsa mohiyatini boshqa bir narsa orqali ochishga intilishi, san'atga xos fikrlash yo'sini tushuniladi"[10]. – deb ta'rif beradi. Yozuvchi voqelikdagi narsa-hodisaning hammaga ko'rinish turgan tashqi o'xshashligiga emas, balki odamlar nazaridan yashirin ichki o'xshashligiga tayangan holda fikrlaydi. Masalan, Cho'lpon go'zal obrazi va inson erki-ozodligi, Abdulla Qahhor xalqni aldayotgan Amin, pristav obrazlari bilan o'g'irlar, Abdulla Oripov tilla baliqcha bilan o'z qobig'iga o'rilib yashayotgan odamlar, Said Ahmad ongsiz yirtqich hayvon bo'ri bilan o'z yurtdan, elidan, iymon-e'tiqodidan mosuvo bo'lgan Bo'rivoy obrazi o'rtasida o'xshashliklar topadi. O'z navbatida Xurshid Do'stmuhammad ham "Jajman" hikoyasida bozorga kirib, moslashib hamma ozuqani yeb bitirayotgan to'rtoyoqli g'alati maxluq bilan insonning bitmas-tuganmas orzu-havaslari, nafi, "So'roq" qissasidagi "uchar likopcha"da kelgan o'zga sayyoraliklar bilan insonni so'roq qiluvchi vijdon o'rtasidagi o'xshashlikni topishi – metaforik fikrlash natijasidir. Bundan kelib chiqadiki, obrazni metaforik, ya'ni mazmunni yashirin asosida tasvirlash kitobxonni asarning mazmun-mohiyatini anglab yetish uchun bir oz aqlini charxlashiga, asar haqida mantiqiy fikrlashga undaydi. Adabiyotshunos B.Sarimsoqov metaforalarni yaratilish tarziga ko'ra ikkiga ajratadi. "1.An'anaviy metaforalar. 2.Individual metaforalar.

An'anaviy metaforalar allaqachonlar yaratilib, til mulkiga aylangan va ijodkorlar ularga tez-tez murojaat qilib turadilar... Individual metaforalar esa u yoki ijodkor tomonidan ilk bor yaratilib, uning ko'chma ma'nosi ham ko'pchilikka u qadar ma'lum bo'lmaydi"[11]. Demak, individual metaforalarda ijodkoming tafakkuri, voqelikka bo'lgan munosabati, hislari, estetik ideali mujassamlashgan bo'ladi. Shuningdek, muayyan badiiy asar g'oyasini, mazmunini baholash ana shu individual metaforik obrazlar mohiyatini, ularda jamlangan hissiy quvvatni to'g'ri anglash orqali amalga oshadi. Adib Xurshid Do'stmuhammad ijodida individual metaforik obrazlarni uchirish mumkin. Muallifning "Jajman" hikoyasida jajman, "Qoyalardan balandda" asarida burgut, "Saf" hikoyasida uzun saf, qator, "Qichqiriq"da suv, "Shabada" hikoyasidagi olov, "Panoh" qissasida ona o'rik daraxti, "Katta ko'cha"da oromkursi obrazlari fikrimizning dalilidir. Individual metaforalar ijodkor tasavvuri, xayoli, estetik bahosi, tafakkur doirasi, dunyoqarashi bilan aloqadorlikda o'zga ma'noga ko'chirilgan so'z emas, balki ma'lum jihatlardan ko'chma ma'no kasb etgan metaforik obrazlardir. Asarning badiyiligi ta'minlashda an'anaviy metaforalari bilan bir qatorda individual tarzda yaratilgan metaforalar ham faol ishtirok etadi. Individual metaforalar ko'chim darajasi, hissiy chuqurligi, favqulodda obrazlilik, betakrorligi bilan alohida

ajralib turadi. Istioraning bu turi ijodkor uchun yuksak falsafiy-estetik xulosalar qilishga ko'plab imkon beradi.

Xurshid Do'stmuhammad ijodining dastlabki bosqichdagi asarlarida, xususan, "Saf", "Etakdagi uy", "Vasiy", "Mahzuna", "Jajman", "Qazo bo'lgan namoz", "Beozor qushning faryodi" hikoyalarida milliylik, milliy qadriyatlar, urf-odatlarining ulug'lanishi, sof o'zbekona ruhning yetakchilik qilganligi kuzatilsa, keyingi bosqichdagi asarlarida, jumladan, "Shabada", "Jim o'tirgan odam", "Muhtaram, jallod janoblari" hikoyalari, "Kuza...", "Katta ko'cha", "Hijronim – mingdir mening", "Men – sensiz, sen – mensiz", "Yolg'iz" qissalarida inson, uning tuyg'ulari, orzulari, xayollari, fikrlari, tafakkuri, boringki, insonning o'zi bosh qadriyat darajasiga ko'tarildi. Bu tipdagi asarlarida adib inson tuyg'ularining kuzatuvchisi, ko'ngil tebranshlarini, kayfiyat va uning natijasida kelib chiquvchi fikrlarni tekshiruvchi, ruhiyat qatlamlarini tadqiq etuvchi, bir so'z bilan aytganda, insonni murakkab rakurslarda tasvirllovchi ijodkorga aylandi.

Adib Xurshid Do'stmuhammad o'z asarlarida obraz yaratar ekan, ularning ma'naviy saviyasiga, milliy va umumbashariy ruhning ifodalanishiga alohida e'tibor qaratadi. Uning ko'pgina asarlarida o'zbek xalqiga xos fazilatlar kamchiliklar bor-bo'yicha aks etgan. O'zbek adabiyotimiz va jahon adabiyoti sirlaridan voqif bo'lgan Xurshid Do'stmuhammad zamondosh obrazini yaratishda ham, tarixiy shaxs obrazini yaratishda ham umumbashariy va milliy qadriyatlar talabidan kelib chiqadi. "O'zgarayotgan voqelikdan badiiy umumlashma yasashda hikoyaning imkoniyati katta. Lekin badiiylik sharti shundaki, hikoya nechog'li bugunbop janr ekanligidan qat'i nazar unda bugunning qadriyatlari, bugunning muhim gapi abadiy va o'zgarmas qadriyatlar qiyofasida ifoda topmog'i kerak. Hikoya dolzarb (o'tkinchi) desak ham yangilashmaymiz va

mangu qadriyatlar orasida dunyoga keladi. Hikoyaning bugungi kun ko'rinishi nisbatan oson, biroq uning mag'ziga singdirilgan mangu qadriyatlarining ifodasi asarning umumbashariy va umrboqiyatini ta'minlaydi. Dolzarb qadriyatlar soyasida qoldirilab abadiy qadriyatlar kamsitilgan joyda badiiy tafakkur soxtalashadi, rivojdan qoladi"[12]. – deb yozadi Xurshid Do'stmuhammad. Adib yozgan fikrlar tatbig'ini uning hikoyalaridagi obrazlar misolida ko'rishimiz mumkin. "Qazo bo'lgan namoz" hikoyasida Mirkomilboy xarakterida ham milliy, ham umumbashariy qadriyatlarini o'zida mujassam etgan vatanparvar shaxs obrazini, "To'xtaboyning boyliklari" hikoyasida imon-e'tiqodga sobit inson qiyofasini, "Mahzuna"da sharqona ibo-hayo fazilatlariga ega ayol timsolini, "Vasiy"dagi yigit xarakterida sof milliy ruh bilan yo'g'rilgan g'amxo'r uka obrazini uchratamiz. Yig'itdagi mardlik, opasiga mas'ullik, tug'ishgan birodarini har qanday inijliklariga sabr qilish hissi faqat o'zbek farzandlariga xos ekanligini ko'rsatib bergan. Umuminsoniylik va milliylik ma'lum muhitda tanlangan obrazlar qiyofasida, ularning ichki olami tasvirida ko'zga tashlanadi.

Xulosa. So'nggi yillarida badiiy tafakkur jarayonidagi tasvir usullari orasida yangi-yangilari paydo bo'ldi, ular yordamida insonni turlicha tadqiq etish imkoniyatlari orta bordi. O'rni kelganda, muallif dunyoviy tashvishlardan inson botiniy tuyg'ulari, qalbini tasvirlashni ustun qo'ya boshladi. Bunday yangicha uslublardan foydalanish, insonning inja tuyg'ularini tasvirlash Xurshid Do'stmuhammad yaratgan hikoya va qissalarida ham bo'y ko'rsatgan. Adib o'z asarida qahramonlar ruhiyatini, badiiy asar g'oyasini muayyan bir ramziy obrazlar vositasida yoritib bergan.

Yuqoridagi mazkur qisqacha qaydlar hozirgi zamon adabiyotshunosligida nasrdagi badiiyat masalalarini yoritishda xizmat qiladi, deb o'ylaymiz.

ADABIYOTLAR

1. Арасту. Поэтика. Ахлоки кабир. Риторика. – Т.: Янги аср авлоди, 2011; Гегель В.Ф. Эстетика. Санъат ва бадийий ижод фалсафаси. – Тошкент, 2012; Белинский В.Г. Собр. соч. В девяти томах.Т.2. – М.: Худ. лит-ра, 1977; Белинский. В.Г. Адабий орзулар. Т.: Фафур Фулом, 1977; Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М.:Высшая школа, 1990; Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – М. Худ. Лит-ра, 1972; Тимофеев Л.И Основы теории литературы. – М.: Просвещение, 1971; Тамарченко Н.Д. Теория литературы. – М.: Академа, 2004; Еспин А.Б. Психологизм русской классической литературы. – М.: Просвещение, 1988.
2. Қўшжонов М. Танланган асарлар. – Т.: Шарк, 2018; Саримсоқов Б.И. Бадийлик асослари ва мезонлари – Т.: Фан, 2004; Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Т.: Ўзбекистон, 2002; Худойбердиев Э. Адабиётшунослика кириш. – Т.: Шарк, 2008; Расулов А. Бадийлик – безавол янгилик. – Т.: Шарк, 2007; Йўлдошев Қ. Ёник сўз. – Т.: Янги аср авлоди, 2006.; Мелеш С. Сўзу сўз. – Т.: Шарк, 2020; Қуროнов Д. Адабиёт назарияси асослари. –Т.: Академнашр, 2018; Қаримов Б. Рухият алифбоси. – Т.: Фафур Фулом, 2018; Жўракулов У. Қодирий ва роман тафаккури. – Т.: Нурафшон бусинесс, 2020; Расулова У. XX аср ўзбек кинесачилиги. – Т.: Қамар медиа, 2020.
3. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. – Т.: Fan, 2004. – B. 5.
4. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Т.: Abdulla Qodiriy, 2004, – B 63-64.
5. O'sha manba. – B. 64.
6. Do'stmuhammad X. Qichqiriq. – Т.: Sharq, 2014. – B. 27.
7. O'sha manba. – B. 28.
8. O'sha manba. – B. 18.
9. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. – Т.: Fan, 2004. – B. 43.
10. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Т.: Abdulla Qodiriy, 2004 – B. 66.
11. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. – Т.: Fan, 2004. – B. 49.
12. Do'stmuhammad X. Hozirgi o'zbek hikoyalarida badiiy tafakkurning yangilanishi. Fil.fan.nomz. ...diss. Т.: 1995.– B.15.